

חצי דתי חצי חילוני: שיריו ההומוריסטיים של יהודה אטלס לילדים

בטרנספורמציה לילדי הציבור הדתי-לאומי בשירי אורי אורבך

ניצה דורי

מבוא

בדברי ימיה של ספרות הילדים בישראל מוקדש מקום של כבוד לשינוי שמסמל ספרו של יהודה אטלס, "הילד הזה הוא אני", שנכתב לפני כארבעים שנה. עיקרו של השינוי הוא המעבר מספרות ציבורית שמדברת בלשון "אנחנו" אל לשון "אני", שמטרתה לחנך לספרות, שנכתבת מנקודת המבט של הילד¹. במקום ה"אנחנו" הקולקטיבי של תקופת היישוב וראשית המדינה, ובמקום ה"אתם" הסמכותי והפטרונאי, התרכזו כעת היוצרים בקולו, במבטו ובסביבתו של הילד האחד, הילד הסובייקט, שבניגוד לקודמיו אין הוא חש כל צורך להתנצל או להנמיך קול כשהוא מצהיר "אני" ו"כך אני חושב, מרגיש ומתנסח" (דר, 2012). כך למשל, הפך אוסף האמירות הילדותיות, המעלות חיוך ביירותן ודיוקן, של "הילד הזה" של יהודה אטלס, לא רק לספרים פופולריים מאוד, אלא גם לדגם ספרותי שיש לו חקיינים של ממש. היצירות שכתב יהודה אטלס מעוצבות כמבע אחד שמונח בו הרהור חושפני שאין לו מסר מובנה, המתגבש בעזרת תהליך של פתרון בעיות, אך יש לו פוטנציאל לדין במסרים שהם מעבר לטקס וכהמשך לו (אלמוג, תשס"ד).

שיריו של יהודה אטלס בספרו הראשון "הילד הזה הוא אני" (1977), שזכו להצלחה רבה בקרב הציבור בכלל, הביאו את קולו של הילד, מאווייו, תשוקותיו, פחדיו, יצריו ומחשבותיו בצורה הבהירה, השנונה וההומוריסטית ביותר. יש להניח כי שירים אלו התקבלו פחות בקרב הציבור הדתי-לאומי, וקרוב לוודאי שנדחו לחלוטין בציבור החרדי. המחנכים

---

¹ יהודה אטלס היה המחולל של "המהפכה האטלסית", המאפיינת יוצרים רבים בתקופה זו, כגון יהונתן גפן ב"כבש השישה עשר", נורית זרחי, חגית בנזימן, מאיר שלו, אפרים סידון ואחרים. ב"מהפכה האטלסית", הילד כבר לא נמצא בעמדת הנזוף על ידי ההורים, אלא בעמדת הנזוף בהורים, הגוער בהם והמחנך אותם. ספרות הילדים עברה שחרור מכבלי הקולקטיב של התודעה הלאומית-דורית והחלה להתרפק על תום ילדות ועל כתיבה מתוך מבט עיניו של ילד קטן.

וההורים בציבור זה התקשו לקבל אמירות שפוגעות בכבודם של הורים ושלוועגות, גם אם זהו לעג קל, לחסרונותיהם של ההורים כפי ששירים רבים של אטלס משקפים. אבל הרעיון החדשני של אטלס - לקחת אפיזודות קטנות מחיי היום יום של הילדים ולתת להם נופך עוקצני משהו, שיש בו גם לא מעט ביקורת המופנית לאחראים העיקריים לגידולם, ועם זאת לשמור על תבנית קצרה כל כך - קסם גם לבני הציבור הדתי. היה זה מסר חינוכי חשוב להורים בארבע שורות, מנקודת המבט של הילד. במחשבה שנייה, אמרו חלק מהם, אולי אין כאן חוצפה ושבירת מוסכמות. אולי יש כאן זעקה. כעשרים שנים לאחר פרסום הספר "והילד הזה הוא אני" (1996) פרסם אורי אורבך (1960-2015), בן המגזר הדתי, את הספר "אולי בשבת יזרקו סוכריות". בשיריו, המושפעים משירי יהודה אטלס בהעמדת הילד במרכז ובראייה הביקורתית שלו את עולם המבוגרים, אפשר לראות את הטרנספורמציה שעשה אורבך לסגנונו של אטלס. השירים מותאמים לציבור הדתי בכך שיש בהם פחות העזה של הילד כלפי הוריו, אבל מובעת בהם ביקורת שנונה, עוקצנית והומוריסטית על מנהגיהם ועל אורח חייהם של הורים, בני משפחה ומחנכים בעיניו של ילד דתי צעיר.

מטרת מאמר זה היא לחשוף את הזיקות ואת ההשפעות שבכתיבתו של אטלס על כתיבתו של אורבך ולעמוד על ההבדלים בין שני סוגי הכתיבה המיועדים לשני סוגי ציבור באוכלוסייה, כדי לעמוד על ההבדל בין סוגי הספרות לילדים.

המאמר יסרוק את ספרות הילדים החרדית ואת ספרות הילדים הדתית-לאומית, יעמוד על מאפייני כל אחת מהן ולאחר מכן יובאו דוגמאות להשפעה של אטלס על אורבך, תוך הדגשת השינוי המתבקש שערך אורבך בסגנון השירי של אטלס כדי להתאים את השירים למגזר הדתי.

סקירת ספרות

ספרות הילדים בחברה החרדית

החברה החרדית פיתחה ספרות לילדים כחלופה לתרבות החילונית המודרנית. היה צורך להמציא ספרות ילדים מיוחדת בשביל החברה החרדית. כך אימצו החרדים בהדרגה את

המוסד "ספרות יפה", שהיה זר להם בתחילה, והחלו לייצר בעצמם ספרות לילדים. ספרות זו התבססה בתחילתה על המקורות היהודיים ועל סיפורי צדיקים ורבנים יהודיים, שעובדו לילדים, ובהמשך קמו לה יוצרים מקוריים שהרחיבו את גבולות הספרות לסיפורים על ילדים בני זמנם. מחקרים שונים שנערכו בספרות ילדים ונגזרותיה מראים כי לעתים ספרות זו מכילה יסודות חינוכיים, סמויים או ישירים, המשקפים את נורמות התקופה שנכתבו בה (ברוך, 1985, 1991; יפה, 2001; מלחי, 2014). יש לזכור כי החברה החרדית היא חברה סגורה מבחינה תרבותית ומקדשת את הבדלנות ואת ההסתגרות, ורואה באלה אמצעי לשמירה על ערכיה (אלפסי, תשנ"ז; סמט, תשכ"ט; פרידמן, 1991; קצנלסון, 1954).

השינוי בתפיסת הספרות החרדית החל אחרי מלחמת ששת הימים, כאשר ספרות הילדים העברית עברה חילון של ממש (מלחי, 1995). משפחות חרדיות כבר לא יכלו להכניס הביתה את ספרי הילדים. אם קודם לכן גם סופר לא דתי כמו לוי קיפניס כתב על החגים, או על השבת, וביאליק כתב "בואי בואי הברוכה, יום שבת יום מנוחה", הרי שהחילון שינה את האופי של היצירה (הכללית) לילדים. שינוי נוסף ואף מהותי יותר שגרם לדחיית ספרות הילדים בחברה החרדית הוא בהשתקפות מערכת היחסים בתוך המשפחה. החלה להופיע ספרות שמתוארות בה משפחות חד-הוריות. אך השינוי העיקרי היה, שהסמכות ההורית התערערה. כך נוצר ריק, שאליו נכנסה ספרות מקור חרדית. שינוי הגישה בספרות הילדים הכללית אינו סממן להקצנה בחברה, אך הפחד הגדול של החברה החרדית, כחברה המבקשת לשמור על "עולמם הטהור" של הילדים, הוא הסכנה הרוחנית הנשקפת להם מהתכנים בספרות הילדים הכללית ומפניהם היא מבקשת להגן, ביצירות ספרות לילדים משלה. סופרים דתיים, באופן טבעי, החלו לכתוב על ילדים דתיים ועבורם (ברזילי, 2015).

הספרים האלה, על איוריהם הנאיביים, כשרים למהדרין, נכתבו עבור ילדים במגזר וזר לא יבינם. מקצתם מלאים בסיפורי חכמים, בתיאורי מצוות ובפירוטי ברכות. אבל גם ספרים עלילתיים וספרי הרפתקאות ומתח ואפילו ספרי קומיקס לרוב החלו להופיע (רותם, 2013).

כדי להבין את הצורך שעלה בחברה החרדית להציג חלופות ספרותיות לספרות הילדים החילונית, יש לזכור כי החברה החרדית מורכבת מפלגים שונים (ספרדים, ליטאים

וחסידים) ועם זאת, היא בעלת יסוד משותף, שההגדרה העצמית של החברים בה היא שהם משתייכים לזרם החרדי. למרות הגיוון בפלגים המרכיבים אותה, אין אנו מוצאים הבדלים בספרות הילדים החרדית, אשר אינה מבדילה בין הזרמים השונים ופונה לקהל יעד אחד שהגדרתו: הילד החרדי (רגב, 1983; ויליאן, 1993; מלחי, תשנ"ב, 1995; פולוצקי, 1996; יפה, 2001).

בקריטריונים לקביעת קהל היעד של ספרות ילדים חרדית עסקו מלחי (תשנ"ב) ויפה (2001). לשיטתן, מעבר לזיהוי תוכני של יצירה כחלק מקורפוס סיפורים לילדים דתיים, קיימים סממנים חיצוניים המאפשרים את זיהוייה של ספרות זו: שם המחבר, שם ההוצאה ומקומה. ספרות הילדים החרדית תצא לאור בדרך כלל בהוצאות כשרות במרכזים חרדיים, כגון בני ברק, ירושלים ואשדוד או בהוצאות פרטיות, כמו הוצאת "ספריית סקסופון", של הסופרת והמחזאית יוכבד סקס. לעומת זאת, ספרות הילדים הדתית-לאומית תצא לאור בדרך כלל בהוצאת "ספריית בית אל". נוסף על כך, הפרשנות החזותית נושאת אף היא תפקיד חשוב בהגדרת סיפור ילדים כחרדי: באיוריו של סיפור ילדים חרדי יופיעו כל הדמויות בלבוש חרדי בלבד, האימהות יופיעו בכיסוי ראש והילדים יהיו חבושים בכיפות שחורות. לעומת זאת, בספר ילדים המיועד לזרם הדתי, יכולות להופיע דמויות שאינן דתיות או חרדיות, נשים ללא כיסוי ראש או בסוגים שונים של כיסוי ראש (חלקי או מלא). כן ייתכן שיופיעו דמויות ששיוכן הדתי אינו חד-משמעי. בספרים המשתייכים לקבוצת הדתיים הלאומיים, יוקפד כי כל הדמויות המתוארות יראו זהות: נשים בעלות מראה של "מתנחלות" בכיסוי ראש מלא בצורת שביס, וגברים עטורי זקן, חבושי כיפות סרוגות גדולות ולעתים עם פאות לחיים מתנופפות (רותם, 2013).

ספרות הילדים בחברה הדתית-לאומית

בשונה מהחברה החרדית, החברה הדתית-לאומית אינה בעלת נרטיב מכונן משותף אחד. המחסור במנהיגות רוחנית אחת אשר תתווה את הדרך הרצויה בשאלות אמונה, ערכים, חברה ופוליטיקה, כמו גם הפולמוס בדבר הצורך בדמות כזו בחברה הדתית-לאומית, יצרו

דיון תוסס ודינמי בשאלת עיצוב דמותה של הציונות הדתית ובשאלה אם אפשר בכלל לגבש פרופיל אחיד לחברה הדתית-לאומית, או שמא יש להכיר בעובדה כי לחברה זו פנים רבות. הגדרת המושגים "ציונות דתית" או "דתי-לאומי" זכו לאין ספור מאמרים ופולמוסים (גודמן, תשס"ז; גוטל, תשס"ב; גייגר, תשס"ה; זולדן, תשס"ו; יחיא, תשס"ה; כהן, תשס"ח; לוביץ, תשס"ו; פליקס, תשנ"ז; שנרב, תשס"ד).

ביטוי לבעיות הזהות וההגדרה העצמית של החברה הדתית-לאומית נמצא בעובדה כי למרות ריבוי ספרי הילדים הנכתבים על ידי סופרים דתיים עבור קהל שומר מצוות שאינו משתייך למחנה החרדי, הנושא עדיין לא נחקר ואף לא קוטלג באופן המפריד אותו מהכותרת "ספרות הילדים הדתית", אשר כוללת גם ספרות ילדים חרדית. ההבדל בין הציבור הדתי-לאומי והציבור החרדי הוא ברור: הציבור הדתי-לאומי משלב בחייו ערכים מהעולם התורני וכן ערכים מהעולם החילוני, אך נדמה כי אין די בכך להגדרה עצמית נרטיבית ומכוננת של הציבור הדתי-לאומי כקבוצה (שגב, תשע"ג). יתר על כן, עיון בספרות הילדים הדתית-לאומית מגלה כי לא זאת בלבד שאין מדובר בקבוצה הומוגנית, אלא שבניגוד לחברה החרדית, הפונה אל קהל יעד אחד, ספרות הילדים הדתית-לאומית פונה לקהלים שונים אשר ההגדרה העצמית שלהם בתור דתיים-לאומיים היא שונה: הקבוצה האחת מדגישה את היסודות הדתיים-לאומיים (להלן קבוצת הדתיים-לאומיים), ואילו השנייה מצניעה אותם (להלן קבוצת הדתיים). ביטוי לערכיות הדואלית הזו נמצא גם בספרות הילדים אשר נועדה למגזר זה (שגב, תשע"ג).

מאמר זה יעמוד על מאפייני כתיבתו של אטלס בשירה לילדים לעומת מאפייני כתיבתו של אורי אורבך. המאמר יבדוק את הניגודים בין שני הכותבים מבחינת סגנון, שפה ותכנים, ויגדיר מחדש את כתיבתו של אורי אורבך לעומת "המהפכה האטלסית" בהתאמתה לציבור הדתי, תוך אימוץ המאפיינים המרכזיים בשירתו של אטלס: אורכו של השיר, מאפייני ההומוריסטיים והמסר "החינוכי" להורים.

ממצאים

שיריו של אטלס, המזוהה עם "המהפכה האטלסית", השפיעו על כתיבת השירים של אורי אורבך, שכתב טקסטים דומים, המותאמים לציבור הדתי בכמה מישורים: התכנים, השפה והתובנות הסטיריות בשורה האחרונה של השירים, שעליהם נעמוד להלן.

במה התבטאה השראה זו מכתובתו של יהודה אטלס על שירה לילדים שכתב אורי אורבך? כאמור, החל משנות השבעים של המאה הקודמת חלו בשירה לילדים שינויים מבחינת הערכים המובעים בה ומעבר מגישה קולקטיבית לגישה אינדיבידואלית, כמו גם סילוק כמעט מוחלט של ערכים לאומיים כמו אהבת הארץ, נתינה ונאמנות לה והתנתקות מקשר, ולו אסוציאטיבי, לעולם היהדות. שירי שנות השבעים והשירים בשנים שלאחר מכן, מדגישים את צרכי הילד, שבקשותיו מתייחסות ליחיד בלבד, או לכל היותר למסגרות חברתיות קרובות כמו משפחה (ברוך, 1998). נקודות השקה זהות בין תכנים, מילים בודדות, סגנון הכתיבה ואופי הכתיבה בכתובתו של אורבך מעידים על השראה מכתובתו של אטלס, בהבדל אחד: זו כתיבה שמותאמת לציבור הדתי בכך שהיא משמיטה גסויות ואמירות חצופות כלפי הורים ובולטת בביקורתה ובמחאתה האירונית כלפי מנהגים מסוימים באורח החיים הדתי.

יהודה אטלס, ואחריו אורי אורבך, יצרו שירי חידה ומשחק, שירים שלהם נימה פיוטית, ושירים הומוריסטיים הנושאים אופי של מחאה כלפי עולם המבוגרים. השירים מצטיינים במקצב, בחריזה, במוזיקליות בטקסט, ובניסוח חכם, עוקצני ומשכנע של סיטואציה מוכרת מחיי הילדים והווייתם, תוך עיצוב מדויק של מבעים רגשיים. בשיריו של אורבך קיימת אותה הבנה של נפש הילד שבאה לידי ביטוי גם בשיריו של אטלס: האופן שבו ילדים חווים דברים, מגיבים לסביבה ותופסים את עצמם בתוכה, והמבע שחושף סודות, מאוויים ותסכולים, שכולם מעוצבים במעט מלל.

השירים של אטלס ואורבך נשמרו רלוונטיים עד היום. הם התקבלו באותה סימפטיה במקומות שונים, במגזרים שונים, בקרב יוצאי עדות שונות, בשכבות סוציו-אקונומיות שונות. כל מי שקרא את השירים הרגיש שהם מדברים עליו: "כשאבא מפסיד אצלי בדומינו/אני כל

כך שמח/עד שלא אכפת לי/שהוא נותן לי לנצח" (אטלס). או: "הקציצה שנפלה לי/היתה חצי אכולה/ואת זאת שאמא נתנה לי,/אני צריך להתחיל מהתחלה!" (אטלס). האוירים הקריקטוריסטים של דני קרמן, אותם חלונות מוגפים הממסגרים את הדף ונפתחים בכל פעם במקום אחר, מעודדים חיוך והזדהות בקרב כל בני המשפחה. אורי אורבך, לעומתו, כתב לילדים שמכירים את בית הכנסת מבפנים וחרז את חוויותיהם - חוויות שמשפחות דתיות מכירות היטב. בספריו נמצא הומור פנימי, אשר לפעמים מתאר בצורה מבודחת ליקויים שונים בחברה הדתית (שגב, תשע"ג). ספריו מציגים אנקדוטות מחיי הילד הדתי-לאומי החי בחברה מעורבת דתיים-חילונים, וזאת בשפה שירית². בסדרת הספרים "אולי בשבת יזרקו סוכריות", "בגלל ילד אחד", "ילדה כמוני", "באיזה שבט אתה", מתאר אורבך בצורה מבודחת התמודדויות ערכיות שאליהן נחשף הילד הדתי-לאומי. הדגש הוא על הילד כפרט ועל ההתמודדויות הספציפיות שהוא נדרש להן, בניגוד להתמודדויות של המבוגר בחברה זו: "רק כשחטפתי גול, הם התחילו לכעוס/ואמרו: "הפסדנו/רק בגלל הדוס" ("אולי בשבת יזרקו

²בראיון עמו הדגיש אורי אורבך את עמדתו בנושא:

"היה נראה לי שאחרי ארבעה ספרים שעסקו בילדים מהציבור הדתי-לאומי, הגיע הזמן לחפש זוויות חדשות על מציאות חייו של ילד דתי. אלה דברים שנבנים במשך חודשים רבים. כבר בספר הקודם חשבתי לכתוב על ילד חרדי אבל הילד של בני עקיבא הקדים אותי, והקדשתי לו את הספר "באיזה שבט אתה?" רוב הקוראים שלי הם לאומיים-דתיים, אז מובן שרוב הספרים יעסקו בהם [...] אני מכוון לשני ציבורים, לציבור החרדי ולציבור הדתי-לאומי. לציבור הדתי-לאומי אין הרבה הזדמנויות לקרוא על ילד חרדי, אלא אם כן זו ספרות חרדית מובהקת, שאמנם ילדים רבים קוראים אותה, אבל הסופרים האלה הם קצת חסרי הומור. אני מקווה שבמקרה שלי הקוראים החרדיים יזדהו עם הילד - והקוראים הדתיים-לאומיים יזדהו עם הכותב". לאחר מחשבה מוסיף אורי: "בעצם זה לא כל כך מורכב כמו שזה נשמע. סופר דתי כותב על ילד חרדי. מה הסיפור?" אולי ה"סיפור" נעוץ בכך שאורבך הוא הדתי-לאומי הראשון שכותב ספר על הציבור החרדי, ועוד בהומור. חלק גדול מהקהל החרדי המבוגר שומע אותי ברדיו, במסגרת התכנית "המילה האחרונה". חלק נכבד מהם קורא אותי ב-YNET יהדות ואפילו ב"ידיעות", כך שאני לא זר לציבור החרדי. מעבר לכך, לא כל השחור הוא באותו צבע [...] בציבור החרדי ישנם גוונים רבים, ואני מעריך שיש בערך שליש מהציבור החרדי שהשאלה האם הוא מוכן לקנות כזה ספר ולהכניס אותו הביתה תיענה אצלו בחיוב. אני מניח שילד חרדי ממוצע ייחשף לספר, גם אם לא מיד, ואני מוכן להתערב שילד חרדי שיקרא את הספר יאהב אותו. זו גם הזדמנות לילדים שלנו להכיר ילד חרדי, שזה חשוב לא פחות. ראיתי את הקהל הקבוע של הסדרה הזו בשבוע הספר. הם קונים בהמוניהם את הספר, ונראה שזה לא מפריע להם - גם לדתיים-הלאומיים, ואני מניח שגם לחרדים [...] אני לא אומר לילדים 'תשמרו מצוות'. אני מתייחס אליהם מראש כשומרי מצוות. אני מראה להם שהעולם שלהם הוא עולם נורמלי ורגיל. הילד שנוטל ידיים בודק אם השעון שלו עמיד נגד מים. אני לא אומר לו 'תיטול ידיים כי אז תראה שהשעון שלך עמיד למים'. זה פשוט עומד שם ברקע, וזה החידוש בסדרה הזו. זה גם נותן הזדמנות לילד חילוני לגמרי, להכיר את הילד הדתי שהוא גר [...] כתבתי כבר ספרים שלא קשורים בהכרח לילד הדתי, כמו "מתקן החלומות", "מעבר להרי החדשות" ו"הצל של צילה". אני כותב גם לילדים לא דתיים והספרים שלי נכנסו ל"מצעד הספרים" של משרד החינוך גם בחינוך הממלכתי וגם בממלכתי-דתי. כמו שילדים דתיים קוראים ספרים של סופרים חילוניים, גם ילדים חילוניים יכולים לקרוא ספרים של סופרים דתיים".

מתוך: "גשר אורי", יצחק ון לואן, המגזר, אוחרז מ: <http://datili.co.il/index.php?id=4980>

סוכריות", עמ' 42); "למה השחייה הנפרדת לדתיים/תמיד בשעות שהמים קפואים?/למה בעזרת נשים/אף פעם אין מספיק חומשים?/ולמה מעלית שבת/נוסעת כל כך לאט?/בין הפותרים נכונה יוגרל פרס/שחיה בשש בבוקר בברכה של המתנ"ס" ("ילדה כמוני"). ההומור של אורבך ייחודי משום שהוא מכיל אלוזיות ושיבוצים מן המקורות, דבר המצריך מידע מוקדם לגבי טקסטים מקראיים, הלכתיים, ובכלל לגבי אורח החיים של האדם השומר מצוות ולעומת כל זאת הקטעים אינם נשמעים מורכבים, מסובכים או חידתיים מדי לקורא (מזרחי, תשס"ו). דוגמה טובה מהווים השירים הבאים: "בשבת אחת/אחרי בר-מצוה חילונית/ראיתי אנשים עם כיפה/במכונית" ("אולי בשבת יזרקו סוכריות", עמ' 11); "השכן שמעשן בשבת/מסתיר את הסיגריה כשאנחנו עוברים, /וגם אנחנו /עושים את עצמנו לא רואים" ("אולי בשבת יזרקו סוכריות", עמ' 16). לאבסורד שבדברים בעיני הילד הדתי, אין משמעות בעיני הילד החילוני והוא ממילא לא יבין את ההומור שבסיטואציות, ללא הבנת האבסורד.

ההומור שבו משתמשים שני הכותבים, אטלס ואורבך, הוא הומור מגוון, הכולל הומור מילולי, הומור של סיטואציה, הומור אסוציאטיבי והומור הטרונגי הפונה לכמה שכבות גיל³. החידוש שמוסיף אורבך על אטלס הוא, שאף על פי שהומור קיים גם במקורות התרבות היהודיים, במדרש ובבתי הכנסת, זו הפעם הראשונה שנעשה שימוש בהומור דתי כדי לבקר בציניות את חינוך ההורים, שהרי הדת בכלל וכיבוד הורים בפרט, הם מעין טאבו, נושא רציני, שלא יאה לצחוק ממנו (מזרחי, תשס"ו). מבחינה זו, אורי אורבך פרץ דרך ופתח ערוץ לביטוי הומוריסטי ייחודי בתוך המסגרת השמרנית של חיי הדת.

להלן כמה דוגמאות שבהן אפשר לראות **קווים משותפים** מבחינה סגנונית, רעיונית ושפתית בין אטלס לאורבך:

---

³ בנושא זה ראו עוד במאמרה של תור (רות) גוון, "הומור כתוצאה של אי הלימה והפונקציות שהוא ממלא בשירי ילדים לגיל הרך" (1991), וכן במאמרה של הרצליה רז, "הומור ושלבי התפתחות של ילדים" (תשס"ו).

קיוסק

אטלס: "אני חושב/שהכי טוב להיות/ילדים של בעלי/קיוסקים וחנויות" ("והילד הזה הוא אני", עמ' 7); "קניתי בקיוסק שלמטה/מתנה לאחי/חבילה שוקולד-/אבל עד שעליתי הביתה/נשאר רק ריבוע אחד" ("ורק אני לא", עמ' 27).

אורבך: "רק בקיוסק של דוד עוד יש כמה/אבל הן כבר לא טעימות" ("בגלל ילד אחד", עמ' 14).

טלפון

אטלס: "כל פעם שהטלפון מצלצל/אני רץ להרים./אני יודע שזה לא בשבילי-/אבל אני אוהב/ לדבר עם אנשים" ("והילד הזה הוא אני"); "לפעמים נורא מתחשק לי/לעשות דבר משונה:/ לחייג סתם מספר בטלפון-/ולראות מי יענה" ("זבוב על האף", עמ' 24).

אורבך: "ספר הטלפונים החדש/הגיע./אני ישר בודק/אם השם שלנו מופיע" ("בגלל ילד אחד", עמ' 25); "פעם שכחנו/לנתק את הטלפון/לפני שבת,/אבל לא צלצלו אפילו פעם אחת" ("אולי בשבת יזרקו סוכריות", עמ' 30); "להתקשר אל עצמי-/גם אם כל הזמן תפוס" ("בגלל ילד אחד", עמ' 44).

הטלפון הביתי תפס מקום מרכזי בחיי ה"אני" בשירים. משנת 2001 הפך הטלפון הסלולרי למכשיר המרכזי ליצירת תקשורת בין אנשים. על כן אטלס בשנות השמונים וכן אורבך בשנות התשעים, עדיין מתפעלים ממכשיר הטלפון הביתי כפי שהדברים מוצגים מנקודת מבטו של הילד.

אופניים

אטלס: "יש לי/אופניים חדשים/ואני כל כך מסכן;/הם אף פעם לא מתקלקלים/ואין לי מה לתקן" ("ורק אני לא", עמ' 37).

אורבך: "פינחס מאופנים נפטר./הוא תקן אופנים שנים,/כשאבא והחברים שלו/עוד היו ילדים" ("בגלל ילד אחד", עמ' 30).

אצל אטלס וגם אצל אורבך אחריו, תיקון האופניים הוא חוויה לא פחות מכוננת מאשר רכיבה עליהם. אטלס מתאר אומללות מכך שהאופניים לא מתקלקלים ואורבך מספר על מתקן אופניים מיתולוגי מהתקופה שבה אביו היה עדיין ילד.

מקלחת

אטלס: "כשאני פותח/את המים/וטיפות קרות/באות, אני רוחץ/את הידיים/רק בקצות/האצבעות" ("והילד הזה הוא אני"); "דווקא באמצע האמבטיה, /כשטוב לי וחס לי וכיף, /לברז של הקרים מתחשק פתאום לטפטף" ("זבוב על האף", עמ' 25); "אם היום באמת/היום היום-הולדת שלי/וכל מה שאני עושה/את סולחת-/אז אני הולך לישון/בלי לעשות מקלחת" ("ורק אני לא", עמ' 39).

אורבך: "לכבוד שבת מתקלחים ביום שישי/אפשר גם בערב, ביום חמישי./אבל אם התקלחתם יום יותר מוקדם, /זה לא לכבוד שבת. התקלחתם סתם" ("אולי בשבת יזרקו סוכריות", עמ' 24); "בתל אביב שבת נכנסת/שמונה עשרה דקות אחרי ירושלים, /אז בטח הם מספיקים להתרחץ/גם מאחורי האוזניים" ("אולי בשבת יזרקו סוכריות", עמ' 28).

אצל אטלס וכן אצל אורבך המקלחת היא עונש ועינוי בעיני הילד. הילד החילוני של אטלס והילד הדתי של אורבך היו מוותרים על המקלחת היומית ברצון ורואים בה נטל וחוויה ממש לא נעימה.

ל"ג בעומר

אטלס: "לרקוד סביב המדורה/עם כל הילדים/ולחזור הביתה מאוחר/עם ריח עשן בבגדים" ("זבוב על האף", עמ' 11); "את תפוח האדמה שצלינו/במדורת ל"ג בעומר/אף אחד לא אכל- /כי הפך לגחל" ("והילד הזה הוא אני").

אורבך: "הכי כיף/להכין בל"ג בעומר/מדורה עם העצים הכי גבוהים/ולראות איך מהמדורות האחרות/פתאום כולם באים" ("אולי בשבת יזרקו סוכריות", עמ' 32).

בבחירה זו של אורבך בל"ג בעומר מכל שלל החגים בלוח השנה העברי, רואים ביותר את השפעתו של אטלס. אטלס בחר במועד שולי, יחסית, בין חגי ישראל ואורבך הולך בעקבותיו.

במקום לבחור חגים משמעותיים יותר לכתוב עליהם שיר שטות כמו סוכות, פסח ושבועות, אורבך בוחר כמו אטלס את ל"ג בעומר.

קניות

אטלס: "כשאני כבר אהיה גדול/ויהיו לי בנים ובנות/אני אקנה להם כל/מה שלי לא הסכימו לקנות" ("זבוב על האף", עמ' 15).

אורבך: "כבר בזבזנו מספיק;/תשאיר משהו בחנות;/יש לך עיניים גדולות;/כסף לא צומח על העצים;/אז מה אם לדני יש.../דברים כאלה אמא אומרת תמיד כשאנחנו מסתובבים בחנויות" ("בגלל ילד אחד", עמ' 20).

שני המשוררים מבליטים את תכונת הילד המצוי בעת מסע קניות – בתיאבון ללא גבול לרכישת עוד ועוד פריטים, שבעיני הילד נחוצים מאוד, ובעיני ההורה מיותרים. גם כאן אין הוויה מיוחדת לקניות אצל הילד הדתי לעומת הילד החילוני. כמו שנאת המקלחת קודם לכן, שחוצה מגזרים, גם כאן, אהבת הקניות חוצה את שני המגזרים.

להלן כמה דוגמאות שבהן רואים **בקווים מפרידים** את תפיסת העולם הדתית של אורבך והטרנספורמציה שהוא עושה לשירי אטלס:

במקביל להשראה שמקבל אורבך מאטלס בשימוש באותן מטבעות לשון, במכנה המשותף של אותם נושאים חברתיים, בחריזה, בהומור, בתבנית השיר הקצר, בתיאורי מצב ובמבע משמעותי אחד בסוף כל שיר, הוא נמנע מלכתוב מקבילות לשירי אטלס בשירים הפרובוקטיביים במיוחד, כמו למשל: "ריח של כלב/ורח של חתול/ורח של קקי בתוך החיתול" ("זבוב על האף", עמ' 32); או: "ובתוך הראי שבקיר ראיתי לעצמי את התחת" ("ורק אני לא", עמ' 15); או: "העור של השממית על הקיר/כל כך שקוף/ שאפשר לראות לה ת'קקא/ בתוך הגוף" ("ורק אני לא", עמ' 42); וגם: "בבוקר/כשאני קם/אני כל כך צריך לפשתן/עד שבקושי/אני מצליח לכוון" ("ורק אני לא", עמ' 22). אורבך כאדם דתי לא השתמש במילים אלה והן לא היו חלק מסגנונו, וקרוב לוודאי שלא היו מתקבלות בקרב הציבור הדתי-לאומי. כן נמנע אורבך ליצור מקבילות שרירות לאטלס בשירים הפרובוקטיביים מבחינה ערכית-רעיונית, כמו למשל: "אם בת תתחתן עם בת/וריבה יעשו מזית-/אז הילדים ילכו לבית-ספר בשבת/וכל

השבוע ישארו בבית" ("ורק אני לא", עמ' 14). האפשרות שבת תתחתן עם בת לא קיימת גם כאבסורד בקרב הציבור הדתי ובוודאי שלא הליכה לבית הספר בשבת. כאשר כותב **אטלס**: "אני רוצה, אני ממש מת, /שיהיה לי כלב/שלי באמת. /ואם לא כלב/אז לפחות- /שאמא תוליד לי/אח או אחות" ("ורק אני לא", עמ' 10), כותב לעומתו **אורבך**: "אנחנו ארבעה ילדים/ושני הורים בלבד. /אני השלישי ואחרי אח אחד" ("אולי בשבת יזרקו סוכריות", עמ' 19).

אטלס מדברר את הילד הנכסף לכלב ומתפשר על אח או אחות, ואורבך מתאר את המשפחה הדתית מרובת הילדים (בהמשך השיר מתברר שהאם בהריון חמישי). השיר מייצג את מקומו של התא המשפחתי בחברה הדתית ובחברה שאינה דתית. למגמה של אינדוקטרינציה לריבוי ילודה יש השפעה גם על ספרות הילדים הדתית (תבור, 2016). וכאשר כותב **אטלס**: "כשנותנים לי מרק -/אני רוצה קציצה./כשנותנים קציצה-/אני רוצה תפוחי-אדמה./רק כשנותנים לי שוקולד -/אני רוצה שוקולד" ("והילד הזה הוא אני", עמ' 3), כותב לעומתו **אורבך**: "מקופסה שהביא לו משוויץ דוד אשר/יוסי חילק קוביות שוקולד/ועד שבררתי אם זה כשר/לא נשארה לי אפילו אחת" ("אולי בשבת יזרקו סוכריות", עמ' 36). שוקולד, הממתק המועדף לכתיבה על שני המשוררים, מקבל תפנית ייחודית בשירו של אורבך. הילד בשיר ה"דתי" חייב קודם לברר אם השוקולד כשר. הוא לא יכול להיות חלק מקבוצת הילדים המכניסה את קוביות השוקולד לפיה בלי בירורים מיותרים. אורבך מדגיש את הערכים שהוטמעו בילד הבודד, הילד שהוא "אני", המברר בעצמו לגבי כשרותו של השוקולד, גם אם יפסיד אותו בסופו של דבר.

סיכום

המאמר בחן את שיריו של אורי אורבך, שנכתבו בהשראת יהודה אטלס כהמשך וכחידוש ואשר עוסקים בנושאים אישיים, המדגישים את חוויותיו הייחודיות של הילד הדתי-לאומי, את הבעיות הנוגעות לערכים ולעתים לאמונה, כפרט החי בחברה מעורבת ומלאת אתגרים חינוכיים הנאלץ להתמודד אתן. המאמר הציע תמונה פנורמית של ילד וסביבה בחברה

החילונית, המשתקפים בגוונים שונים הקיימים גם בחברה הדתית-לאומית. הפערים האידיאולוגיים והחינוכיים בין הספרות החילונית לילדים לבין הספרות הדתית לילדים, מצטמצמים בשיריו ההומוריסטיים של אורי אורבך ומבטאים את תהליך ההגדרה העצמית של הילד הבודד בחברה הדתית-לאומית. כתיבתו מושפעת מזהות תהליך ההגדרה העצמית של הילד הבודד בחברה החילונית, בשיריו ההומוריסטיים של יהודה אטלס ומוסיפה עליהם נדבך משלה בתהליך הגדרת הזהות.

סימני ההיכר המאפיינים את שירתם של אטלס ואורבך הם מתוך נקודת מבט המוגבלת ל"אני הדובר", כיחיד המזוהה רק באמצעות רגשותיו, החפה מכל מחויבות דיקטית. באמצעות נקודת מבט זו נתנו יהודה אטלס ואורי אורבך פתחון פה להתרסות אשר בחינוך הישן לא היו לגיטימיות. בשירת שניהם כל נושא הוא לגיטימי להתייחסות. מאפיין מרכזי נוסף הוא ההומור המציג "תיאורי מצב", שמסתתרים בהם חשיבה נאיבית, חוסר ידע וערבוב מין שאינו במינו, המעוררים חיוך אצל הקורא. כמו כן ניתן למצוא בשיריהם של אטלס ואורבך גם שירים בדגם של "קטלוג": הנצחת נקודת תצפית על כמה אלמנטים תוך קליטת השלם בו זמנית, חלקי תמונה בתפזורת שעל הנמען לצרף לתמונה שלמה. הקטלוג (או "הרשימה") אמור להיות התבנית היחידה בטקסט (אלמוג, תשס"ד). עם זאת, מציג אורבך את המסרים, את הרעיונות ואת הערכים המיוחדים לספרות הילדים הדתית, בין היתר שמירה על כשרות, ריבוי ילודה והימנעות ממילים שאינן הולמות את החינוך הדתי.

על תופעת ההשפעה הקיימת בין יוצרים כותבת גוברין (2010): "לא פעם הסופר עצמו מודע להשפעות שהיו עליו, שספג מהן, שראה בהן מודל לחיקוי עד שמצא את קולו העצמי, והוא אף מעיד עליהן בראיונות ובהזדמנויות שונות. אבל לעתים קרובות, גם הסופר עצמו אינו מודע להשפעות עליו, ורק "מומחים" יכולים לזהותן ולאתרן. למעשה, כל מה שאדם חווה בחייו – משפיע עליו, ביודעין ובלא-יודעין. חוויות ואירועים חיוביים ושיליים, תרבותיים, אמנותיים, ספרותיים אבל לא פחות גם אחרים" (שם, עמ' 14).

בהשוואה בין אטלס לאורבך ובעמידה על המשותף ועל השונה מבחינה ערכית-דתית ותרבותית, של שיריו של אורבך לעומת סגנונו של אטלס, מתעוררת שאלה לגבי ספרות

הילדים בכלל. האם יש להתאימה למגזר מסוים? ברזילי (2015) טוענת, שספרות ילדים צריכה לגעת במקום הכי ילדי, פנימי ואישי של הקורא הרך ובנפשו, בטרם עתה על עצמה אידיאולוגיות, מערכות ערכים, עקרונות; בטרם הבינה שהיא שייכת למגזר כזה או אחר. היא צריכה להתייחס לחוויות הבסיסיות, להציע דמיון, קסם, צבעים ולפתוח את התיאבון והסקרנות לעולמות מרתקים, רחוקים מן העין. במאמר זה נותרת שאלתה של ברזילי חסרת פתרון. אם לא הייתה להורים הדתיים חלופה של קבלת "הסגנון האטלסי" בשיריו של אורבך, האם היו מכניסים לביתם את שיריו של אטלס? האם היו מקריאים אותם לילדיהם? האם היו מלמדים אותם בגנים ובבתי הספר הדתיים? או שמא טוב עשה אורבך, שאימץ את "הסגנון האטלסי" ושינה מעט את תכניו, כדי שילדים במגזר הדתי יוכלו גם הם לקבל העשרה שפתית ואף פורקן רגשי מסוג אחר, מעין שירה ביבליותרפית, שיש בה הומור, ציניות וגם מעט התרסה, ולהעביר תוך כדי כך גם מסר "חינוכי" להורים, להקל מעט את רוחם הנוקשה של איסורים דתיים ולהביט עליהם במבט מחויך.

רשימת מקורות

אלמוג, ג' (תשס"ד). יהודה אטלס כמציץ לתוך חיינו. *עינוים בספרות ילדים*, 14, 5-22.
אלפסי, י' (תשנ"ז). תנועת המזרחי בראשיתה ויחס החוגים החרדיים אליה. בתוך ש' רז (עורך), *קובץ הצינונות הדתית* (עמ' 289-308). ירושלים: הסתדרות המזרחי, הפועל המזרחי העולמי.

ברוך, מ' (1985). *סוגיות וסוגים בשירת ילדים*. תל אביב: משרד הביטחון.
ברוך, מ' (1991). *ילד אז ילד עכשיו – עיון משווה בספרות ילדים בין שנות ה-40 לבין שנות ה-80*. תל אביב: ספריית הפועלים.

ברוך, מ' (1998). אלוהי הילדים. *פנים – כתב עת לתרבות, חברה וחינוך*, 5, 98-104.
ברזילי, ע' (4.6.2015). ספרות ילדים דתית? תנו לגדול בשקט. *Ynet*, *יהדות, כתובים*. אוחרז

מתוך: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4664903,00.html>

גוברין, נ' (12.2.2010). חוסר האפשרות להינתק. *מקור ראשון*, *שבת*, 14-15.

- גודמן, י' (תשס"ז). לקראת בניין חינוכי של ציונות דתית. *טללי אורות*, י"ג, 389–403.
- גוטל, נ' (תשס"ב). קדיש יתומה תגובה. *צהר*, ח', 21–37.
- גונן, ת' (1991). הומור כתוצאה של אי הלימה והפונקציות שהוא ממלא בשירי ילדים לגיל הרך. *מעגלי קריאה*, 20, 47–66.
- גייגר, י' (תשס"ה). מ'שתי עגלות' ל'כדור פורח' - תגובה לרב מיכאל אברהם על 'ציונות דתית ללא מקף'. *צהר*, כ"ב, 141–146.
- דר, י' (2012). "והילד הזה הוא אני": והילד הזה הוא אבי. אוחר מתוך:
<http://www.haaretz.co.il/literature/youngsters/1.1888423>
- ויליאן, י' (1993). מוטיבים מרכזיים בסיפורי ילדים בעולם החרדי. *מעגלי קריאה - כתב עת לעיון ולמחקר בספרות ילדים*, 22, 43–68.
- ון לואן, י' (25.6.2007). גשר אורי. *המגזר*. אוחר מתוך:
<http://datili.co.il/index.php?id=4980>
- זולדן, י' (תשס"ו). פסקי הלכה והציונות הדתית - תגובה למאמרו של רונן לוביץ. *צהר*, כ"ה, 4.
- יחיא, א' (תשס"ה). דמוקרטיה והלכה בקבלת החלטות מדיניות: מגמות בציונות הדתית על רקע פולמוס ההתנתקות. *אקדמות*, ט"ז, 11–22.
- יפה, א' (2001). היבטים פסיכולוגיים של ספרות ילדים חרדית: תפיסת הילד ותפיסת העצמי. *מגמות: רבעון למדעי ההתנהגות*, 41, 19–20.
- כהן, א' (תשס"ח). הציונות הדתית, ההתנתקות ושברה – לאן? *אקדמות*, ט"ז, 23–32.
- לוביץ, ר' (תשס"ו). דעת תורה והציונות הדתית. *צהר*, כ"ה, 13.
- מלחי, א' (תשנ"ב). ספרות הילדים החרדית כתופעה תרבותית ישראלית. *הוראה ומחקר בספרות הילדים*, 7–6, 24–27.
- מלחי, א' (1995). ספרות הילדים החרדית ותפיסת חז"ל את עולם הילד. *טללי אורות*, ו', 413–429.

מלחי, א' (2014). בעלי חיים כגיבורים בספרות-הילדים החרדית לגיל הרך. שאנן – שנתון המכללה הדתית לחינוך, 243-256.

סמט, מ"ש (תשכ"ט). היהדות החרדית בזמן החדש. מהלכים, א', 29-40.
פולוצקי, (1996). דמות האישה בספרות הצדיקים לילדים. ספרות ילדים ונוער, כ"ב(ד'), 23-36.

פליקס, י' (תשנ"ז). הציונות הדתית – אמונה עם שורשים. טללי אורות, ז', 301-305.
פרידמן, מ' (1991). החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

קצנלסון, ג' (1954). המלחמה הספרותית בין החרדים והמשכילים: פרקים בתולדות הספרות העברית ברוסיה בשנות ה-60 וה-70. תל אביב: דביר.

רגב, מ' (1983). ספרות לילדים במשפחות חרדיות. הד הגן, מ"ז, 306-304.

רותם, ת' (6.1.2013). מה קוראים ילדים חרדים? הארץ, תרבות ילדים. אווזר מתוך:

<http://www.haaretz.co.il/gallery/kids/1.1901171>

רז, ה' (תשס"ו). הומור ושלבי התפתחות של ילדים. עיונים בחינוך, 16, 111-121.

שגב, י' (תשע"ג). ספרות מייצרת ומשקפת נרטיב: ספרות הילדים הדתית לאומית כמקרה מבחן. טללי אורות, ט"ו, 327-355.

שנרב, נ' (תשס"ד). מעשה בחכם שנתיימש מהתבונה, על הספר כלים שבורים – תורה וציונות דתית בסביבה פוסט מודרנית מאת הרב שג"ר. צהר, י"ח, 201-203.

תבור, מ' (2016). ספרות הילדים החרדית כמראה למאפיינים ולערכים בעולם החרדי בהשוואה לערכים בספרות הילדים הכללית. ספרות ילדים ונוער, 140, 56-70.

ספרי מקור

אורבך, א' (1996). אולי בשבת יזרקו סוכריות. בית אל.

אורבך, א' (1997). בגלל ילד אחד. בית אל.

אורבך, א' (1999). ילדה כמוני. בית אל.

אטלס, י' (1977). והילד הזה הוא אני. כתר.

אטלס, י' (1995). *ורק אני לא*. שבא.

אטלס, י' (1996). *זבוב על האף*. שבא.

בן דור, ד' (1990). *ככה זה בעברית*. עם עובד.

ז'בוטינסקי, ה' (1992). *דג בכיס: שירי איגיון שטות וקשקוש*. סטימצקי.

סידון, א' (1977). *שירים במיץ*. כתר.

סידון, א' (1991). *שירים רעים לילדים טובים*. כתר.

סלע, א' (1977). *שירי שטות*. כתר.

קרמר, ע' (2014). *פעם ניצחתי שלושה ענקים*. הקיבוץ המאוחד.